

ارزیابی میزان تغییرات کاربری اراضی در روستاهای الحاقی به مادرشهر تبریز طی دوره ی زمانی ۱۳۹۱-۱۳۸۱ (نمونه موردی: آخماقیه)

اکبر اصغری زمانی

استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه زنجان، ایران

پیام علی بخش زاده

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری

شاهرخ زادولی خواجه^۱

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه زنجان، ایران

فاطمه زادولی

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه تبریز، ایران

چکیده

کاربری زمین شهری جزو مفاهیم پایه و اصلی دانش شهرسازی و در واقع شالوده ی شکل گیری آن است و به اندازه ای اهمیت دارد که برخی از برنامه ریزان شهری در کشورهای پیشرفته آن را مساوی با برنامه ریزی شهری می دانند. از اینرو هدف این مطالعه بررسی روند تغییرات کاربری اراضی شهری در روستاهای الحاقی به مادر شهرها طی دوره ی زمانی ۱۳۸۱ - ۱۳۹۱ می باشد. روش اصلی پژوهش توصیفی - تحلیلی و مطالعه ی تطبیقی سرانه های شهری و مساحت کاربری اصلی محدوده ی مورد مطالعه طی این دو دوره با استفاده از روش Crosstab و GIS است. بررسی تغییرات حاصل از سرانه ها در محدوده مورد مطالعه نشان دهنده ی این است که این محدوده هرچند یک پیکره ی جدیدی بر شهر تبریز می باشد و نیازمند افزودن به برخی از سرانه هاست، اما این تغییرات در سرانه ها بسیار کم است. این در حالیست که اراضی بایر و خالی که مهمترین اراضی برای گسترش های جدید است، در این محدوده زیاد بوده و با اندکی برنامه ریزی مناسب، این اراضی با فضاهای جدید شهری قابل گسترش و بهره برداری می باشند. نتایج تحقیق نیز نشان می دهد که بیشترین میزان تغییرات در این دوره از اراضی بایر به کاربری مسکونی با حدود ۴۴۲۷۴ متر مربع صورت گرفته است. با توجه به بافت حاشیه ای محدوده و موقعیت آن نسبت به کلانشهر تبریز، بیشترین فراوانی از میزان تغییرات بعد از اراضی بایر به مسکونی، اراضی بایر به کاربری فرهنگی و اراضی بایر به کارگاه می باشد که به ترتیب ۳۲۵۶۶ متر مربع و ۲۵۶۶۹ متر مربع می باشد. همچنین کمترین میزان تغییرات، به تغییر کاربری مزارع به کاربری فرهنگی می باشد.

واژه های کلیدی: کاربری زمین شهری، برنامه ریزی شهری، تغییرات کاربری، آخماقیه.

بیان مسأله

امروزه تبدیل روستا به شهر بعنوان یک چالش اساسی در مباحث شهر نشینی و توسعه مطرح بوده و بسیاری از کشورها، خصوصاً کشورهای در حال توسعه با آن مواجه هستند. در ایران نیز تبدیل روستا به شهر بعنوان یکی از موضوعات مهم در مباحث توسعه شهری و روستائی مطرح بوده و بدلیل تغییر قوانین تقسیمات کشوری در زمینه شناخت شهر در اوایل دهه ۱۳۷۰ و بدنبال آن افزایش روند تبدیل روستا به شهر و شکل گیری مراکز شهری کوچک در نواحی روستائی، اهمیت بیشتری یافته است. تغییر در معیارهای شناخت شهر در ایران سبب شده است که تعداد شهرهای کشور از ۵۲۰ شهر در سال ۱۳۷۱ به ۸۷۷ شهر در پایان سال ۱۳۷۹ افزایش یافته و بر تعداد شهرهای کوچک در شبکه سکونتگاهی شهری کشور افزوده شود. (ایزدی خرامه و افتخاری، ۱۳۸۰: ۱) از طرفی در دهه های اخیر رشد شتابان شهر نشینی بویژه در کشورهای جهان سوم موجبات تغییرات عمده ای در جوامع و عرصه های روستائی گردیده است و تغییرات ساختار جمعیتی (مهاجرت روستا-شهری، تخلیه جمعیتی روستاها و ...)، تغییرات ساختار کارکردی و اقتصادی (متزلزل شدن اساس و بنیاد تولید کشاورزی و گسترش فعالیت های حاشیه ای و غیر تولیدی و ...) و نیز تغییرات مورفولوژیکی برخی از آنها از طریق رشد و گسترش کالبدی و تبدیل به شهرهای کوچک و بزرگ از جمله این تغییرات بوده است (ظاهری، ۱۳۸۶: ۱). از طرفی بافت اقماری یا گسترش ناپیوسته شهر از سال ۱۳۶۰ آغاز شد و در اوایل دهه ۷۰ به اوج خود رسید. این بخش شامل شهرک های گوناگون در اطراف شهرهای بزرگ بود که در زمین های بایر و توسط دولت یا بخش خصوصی ساخته شده اند. شامل نواحی و بخش هایی است که با تغییر شکل روستاها و نقاط جمعیتی اطراف شهرها به همان شکل و صورت اولیه روستائی است که پیامد چنین توسعه بی رویه و بدون برنامه روستاها و نقاط جمعیتی اطراف شهرها به همان شکل و صورت اولیه روستائی است. رشد سریع این شهر گونه ها و رواج ساخت و سازهای بدون برنامه و اسکان جمعیت مهاجر، پیدایش مشکلات بسیاری را دامن زد. عدم تعادل بین فضاهای شکل گرفته، گسترش مشکلات اجتماعی، روحی و روانی ناشی از تقابل بین فرهنگ ها و سنت ها و ... از جمله این مشکلات هستند (شماعی و پورا احمد، ۱۳۸۹: ۸۸). علی رغم اینکه به نظر میرسد عوامل موثر بر رشد شهری، همان عواملی باشند که در شکل گیری و رشد حواشی شهری موثرند، لیکن در برخی موارد شاهد تفاوت هایی در این خصوص هستیم. بنابراین کلانشهرها به جهت برخورداری از مزایای جمعیت و کارکردهای فراوان، همواره دگرگونی های اقتصادی - اجتماعی و تغییرات کالبدی - فضائی و زیست محیطی، در مقیاس منطقه ای و به خصوص محلی بدنبال دارند و این موضوعی است که کشور های پیشرفته و در حال توسعه و از آن جمله ایران، آن را تجربه می کنند. وجود تاثیرات متقابل فضائی و روابط عملکردی بین کلانشهرها با نواحی پیرامون و از آن جمله نقاط روستائی اطراف، به مرور منجر به تغییرات فوق الذکر می شود. گفتنی است کلانشهر تبریز نیز از این قاعده مستثنی نبوده و می رود تا تاثیرات عمیقی به لحاظ جمعیتی، کارکردی و کالبدی بر شهرک های حاشیه ای و حتی برخی از روستاهای پیرامونی خود داشته باشد. بدیهی است که در چنین تاثیر گذاری، علاوه بر تمرکز بیش از حد جمعیت و فعالیت در کلانشهر تبریز، نیاز به توسعه فضائی به جهت کمبود زمین برای ساختمان سازی برای جمعیت اضافی؛ افزایش قیمت

زمین و واحدهای مسکونی در شهر و نیز مسائل زیست محیطی می تواند دخیل باشد. از جمله تبعات تغییرات کالبدی سکونتگاه های روستائی تغییر تدریجی کاربری زمین های زراعی آنهاست. در همچون حالتی زمین های زراعی با قبول کارکردهای مختلف و از آن جمله مسکونی، تجاری و صنعتی خود نمائی می کنند (ظاهری، ۱۳۸۶: ۲). شواهد نشان می دهد که گسترش لجام گسیخته کلان شهر تبریز، بر اساس خواست ها و نیازهای جامعه بشری، دگرگونی و تحولات پر دامنه ای را در عرصه های گوناگون زندگی برخی از روستاهای حوزه نفوذ خود خواهد گذاشت. رشد شتابان جمعیت شهر و به تبع آن، سرریز بخشی از جمعیت به روستاهای حوزه نفوذ که عمدتاً با هدف کار و فعالیت و یا تهیه زمین و مسکن انجام می پذیرد، از جمله این دگرگونی هاست که این خود، سبب ساز تغییرات عمده ای در نوع فعالیت اقتصادی روستائیان و نیز کاربری اراضی این گونه روستاها می گردد (ظاهری، ۱۳۸۷: ۱۱۷). بنابراین ارزیابی تغییرات کاربری اراضی در این محدوده ها برای درک تغییرات موجود امری ضروری تلقی می شود.

اهمیت تحقیق

در دهه های اخیر اراضی پیرامون و چهره برخی از جوامع روستائی واقع در حوزه نفوذ کلانشهر تبریز تحت تاثیر افزایش شدید جمعیت و به تبع آن گسترش فضائی، تغییرات قابل توجهی را به خود دیده است. از آنجایی که گسترش فضائی شهر بالاخص در سال های اخیر بصورت گسترش غیر ارگانیک بوده لذا به جای استفاده فشرده از نواحی موجود، گسترش نواحی جدید به صورت افقی انجام پذیرفته است. توسعه شهر بر روی اراضی پیرامون شهر، پیدایش کوی ها، محلات و شهرک ها و نیز منظره تغییر یافته جوامع روستائی واقع در حوزه نفوذ شهر، نمود بارز این نحوه گسترش می باشد (ظاهری، ۱۳۸۶: ۶). بنابراین سکونتگاه های انسانی همواره در معرض تحولات اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و کالبدی قرار دارند. در سکونتگاه های روستائی به دلیل ویژگی های خاص خود تحولات نمود بیشتری داشته و در زمینه های متعددی می توان این تحولات را مشاهده نمود از جمله: تحول و دگرگونی در فعالیت ها، ویژگی های اجتماعی و اقتصادی و کالبدی، افزایش یا کاهش کارکردها، تخلیه جمعیت، افزایش جمعیت، تبدیل به شهر و یا ادغام شهر. گسترش فیزیکی شهرها و روستاها به سوی یکدیگر سبب الحاق و ادغام سکونتگاه کوچک تر (روستا) در سکونتگاه بزرگتر (شهر) می شود. ادغام روستاها در شهر پیامدهای زیادی در روستای ادغامی و شهر بر جای می گذارد. این پیامدها به صورت مثبت یا منفی قابل ارزیابی است.

مبانی نظری

برنامه ریزی کاربری زمین شهری، اساس طرح های جامع، ساختاری-راهبردی و تفضیلی را تشکیل می دهد. در غرب اصطلاح کاربری اراضی ابتدا نظارت دولت ها بر نحوه ی استفاده از زمین و حفظ حقوق مالکیت بوده، ولی با گسترش شهرنشینی و رشد برنامه ریزی شهری و منطقه ای این مفهوم ابعادی وسیع تر به خود گرفت (مهدیزاده، ۱۳۷۹: ۷۱) و به موازات استفاده ی بهینه از زمین به آمایش سرزمین، برنامه ریزی فضایی، طرح ریزی کالبدی ملی و

منطقه ای و محلی و انواع طرح های شهری تبدیل شد. ماهیت کاربری را در زمین به عنوان کالای تجدید ناپذیر، نیاز مبرم بشر، بستر فضای زندگی، ارتباط تنگاتنگ با محیط زیست و محیطی امن، زیبا، سالم و برای آسایش می توان ذکر کرد (Rangwala, 2000:21). به گونه ای که امروزه کاربری زمین شهری در نظام های پیشرفته ی برنامه ریزی جهان به لحاظ استفاده ی بهینه از زمین های شهری، جایگاه خاصی در انواع طرح های شهری و منطقه ای یافته است (زیاری، ۱۳۸۱:۶۴). گروهی کاربری زمین را پیشنهادهای مختلف برای استفاده از سطح زمین دانسته اند و برخی دیگر آن را استفاده ای که توسط انسان از زمین می شود، تعریف کرده اند. گروهی دیگر نیز آن را استفاده ای که توسط انسان از زمین می شود، تعریف کرده اند. گروهی دیگر نیز آن را فعالیت های انسان در زمین، که آن فعالیت ها مستقیماً با زمین در ارتباط می باشند، تعریف می کنند (Best, 1999:19).

از نظر شکویی، کاربری زمین جنبه های فضایی همه ی فعالیت های انسانی را در روی زمین برای رفع نیازهای مادی و فرهنگی او نشان می دهد (شکویی، ۱۳۷۹:۲۵۳).

همچنین چاپین^۱ بیان می دارد که کاربری زمین در مقیاس شهر به عواملی همچون محدودیت زمین، شکل و موقعیت زمین، انواع فعالیت ها، تراکم نحوه ی توزیع زمین میان کاربری ها و مقایسه ی کاربری ها وابسته است. به عبارت دیگر کاربری زمین شهری توان استفاده از رویه ی زمین جهت استقرار فعالیت های گوناگون شهری است (بحرینی، ۱۳۷۷:۱۸۱). از طرفی استفاده ی صحیح و آماده سازی زمین هدف اصلی برنامه ریزی کاربری زمین است. هرچند این برنامه ریزی اثرات اجتماعی و اقتصادی نیز به دنبال دارد و عوامل اجتماعی و اقتصادی پایه اطلاعاتی برنامه ریزی کاربری زمین است. لیکن برنامه ریزی کاربری زمین ابتدا به محیط فیزیکی مربوط شده و به مکان یابی فعالیت های صنعتی، مسکونی، ارتباطی و ... در ارتباط با یکدیگر می پردازد (Hagman, 1998:18).

از نظر بیر و هیگنز^۲ برنامه ریزی کاربری زمین مشخص می سازد که روی یک قطعه زمین چه فعالیتی باید انجام گیرد، چگونه باید عمل شود و اجرا و اداره ی پروژه ی مورد نظر چه هزینه ای را در بر خواهد داشت (بحرینی، ۱۳۸۱:۳).

به طور کلی می توان گفت که برنامه ریزی کاربری زمین مجموعه ای از فعالیت های هدفمند است که محیط مصنوع را سامان می بخشد و در حد مقدور خواسته ها و نیازهای جوامع شهری در استفاده از زمین را فراهم می آورد. همچنین برنامه ریزی کاربری زمین شهری به منظور استفاده بهینه و مطلوب از اراضی برای فعالیت ها و عملکردهای مختلف شهری، همواره از بحث های اساسی در برنامه ریزی شهری و شهرسازی بوده است. به طوری که در ادبیات شهری بسیاری از کشورها، از جمله انگلستان در بسیاری مواقع برنامه ریزی شهری را مساوی برنامه ریزی کاربری زمین می دانند (عسگری و همکاران، ۱۳۸۱:۶). به دلیل تقاضای روز افزون به زمین و رشد مناسبات سرمایه داری و اقتصاد زمین در شهرها و محدودیت این کالا، اراضی شهری به یکی از مولفه های مهم ثروت اندوزی و تشدید نابرابری

1-Chapin

2-Beer & Higgins

های اجتماعی در شهرها بدل شده است که نیاز به برنامه ریزی کاربری را در تمام شهرها می طلبد. در واقع با توزیع مناسب کاربری ها مطابق استاندارد برقراری قوانین و سیاست ها و استفاده از روش های کارآمد می توان این موانع را از میان برداشت (زیاری، ۱۳۸۱:۶۴).

از این رو یکی از مسائل مهم و اساسی در برنامه ریزی شهری استفاده ی بهینه از زمین و برنامه ریزی کاربری زمین شهری می باشد و تخصیص زمین به کاربری های گوناگون در سطح شهر باید به گونه ای باشد که دسترسی به آنها برای تمامی افراد ساکن در شهر به بهترین شکل و کمترین هزینه امکان پذیر باشد (عسگری و دیگران، ۱۳۸۱:۲۱). با توجه به ارتباط تنگاتنگی که برنامه ریزی کاربری زمین شهری و برنامه ریزی شهری دارد و در مواردی معادل برنامه ریزی شهری به کار گرفته می شود، می توان گفت برنامه ریزی زمین شهری، آمایش و ساماندهی فضاهای شهری به منظور استفاده بهتر و کارآتر از زمین های شهری را دربر می گیرد.

یکی از ابزارهای مهم برنامه ریزی در زمینه ی کاربری زمین، استفاده از سرانه های کاربری زمین است که نقش اساسی در تهیه ی طرح های شهری و نحوه ی توزیع و تقسیم اراضی شهری دارد. اما مجموعه ی مطالعات و بررسی های انجام شده در این زمینه نشان می دهد که نظام برنامه ریزی سرانه ای در ایران اصولاً با تنگناهای اساسی نظری و عملی روبروست. به همین دلیل مجموعه روش ها و فنون تعیین سرانه های شهری، یا اصولاً از مفهوم برنامه ریزی کاربری زمین و جامع نگری لازم بی بهره اند و یا پیش شرط های لازم برای کاربرد درست آنها در طرح های شهری ایران وجود ندارد. درواقع ابزار سرانه های کاربری به دلیل خصلت کالبدی- کارکردی خود، بسیار ناتوان تر از آن است که بتواند به تنهایی به نیازهای برنامه ای و ابعاد حقوقی، اقتصادی و اجتماعی استفاده از زمین و فضا پاسخ گوید و به همین دلیل در بیشتر موارد تحقق پیدا نکرده است (مهدیزاده، ۱۳۷۹:۷۲).

بنابراین می توان گفت که با توجه به تاثیر کاربری زمین بر سایر اجزاء طرح های شهری از جمله مسایل ترافیکی شهر، آلودگی محیط زیست، جهات توسعه ی شهر و ... یکی از عمده ترین دلایل شکست طرح های شهری در ایران نپرداختن به ابعاد مختلف مقوله ی کاربری زمین است.

پیشینه تحقیق

پیشینه موضوع تحقیق حاوی چکیده ای از مطالعات عمیق و وسیع از آنچه در باره موضوع تحقیق و موضوعاتی مشابه در کتابها و مقالات و تحقیقات و پایان نامه ها وجود دارد (نادری و سیف نراقی، ۱۳۷۹: ۲۱۵). کمتر منبعی یافت می شود که در آن به وضعیت روستاهائی که تحت تاثیر گسترش انفجار گونه و لجام گسیخته شهرها قرار گرفته و به اصطلاح زیر آرواره های آن به سادگی خرد و بلعیده می شوند، پرداخته شود و در صورت پرداختن به این موضوع، بنا به گفته تریکار در محدوده منافع مختص نظام شهری است که جهان روستا به صورت علمی شایسته توجه جلوه گر می شود (تریکار، ۱۳۷۱: ۱۰).

در زمینه موضوع تحقیق حاضر به استثناء مطالعات محدود به عمل آمده که در زیر به آن‌ها اشاره شده است، مطالعات و تحقیقات دقیق علمی و در عین حال گسترده ای صورت نگرفته است.

۱. "سیر تحول روستاهای خوابگاهی کلان شهر تبریز"، مجری: دکتر محمد ظاهری (۱۳۸۶)، گزارش نهائی طرح پژوهشی.

هدف از این پژوهش، بررسی تغییرات بوجود آمده در ساختار جمعیتی، کارکردی و اقتصادی روستاهای پیرامون کلانشهر تبریز و همچنین بررسی روابط و تاثیرات متقابل ما بین کلانشهرها با نواحی پیرامون آن می‌باشد.

۲. "تبدیل روستا به شهر و نقش آن در توسعه روستائی"، محقق: حسن ایزدی خرامه (۱۳۸۰)، رساله دوره دکتری جغرافیا، گرایش برنامه ریزی روستائی.

هدف از این پژوهش، بررسی روند تبدیل روستا به شهر که امروزه به عنوان یک چالش اساسی در مباحث شهر نشینی و توسعه مطرح بوده که بسیاری از کشورها، خصوصاً کشورهای در حال توسعه با آن مواجه هستند.

۳. "فرآیند و پیامدهای فضائی-کالبدی تبدیل روستا به شهر"، محقق: شهرام امیر انتخابی (۱۳۷۸)، رساله دوره دکتری در رشته جغرافیا، گرایش برنامه ریزی روستائی.

هدف از این پژوهش، بررسی مشکلات بوجود آمده در اثر فرآیند شهر گرائی شتابان و تبدیل شدن مراکز روستائی به شهرهای کوچک، میباشد.

۴. "چگونگی پیدایش شهر و مکانیسم روابط شهر و روستا در استان گیلان"، محقق: موسی حسین پور (۱۳۷۷)، رساله دوره کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری.

هدف از این پژوهش، بررسی روابط موجود مابین شهر و روستاهای پیرامونی و نحوه تشکیل مراکز و هسته های اولیه شهری میباشد.

۵. "بررسی گسترش فیزیکی - کالبدی سکونتگاه های روستائی با تاکید بر افزایش جمعیت و تغییر کاربری اراضی"، محقق: عبدالحمید نظری (۱۳۷۷)، فصلنامه تحقیقات جغرافیائی، شماره پیاپی ۴۹ و ۵۰.

هدف از این پژوهش، هر چند روند شتابان شهر نشینی و پیامدهای مختلف آن به ویژه گسترش فیزیکی شهرها و بلعیدن اراضی زراعی پیرامون با عنایت به پدیده مهاجرت های روستائی در سطح کلان ملی از اهمیت بالائی برخوردار می باشد، لیکن نباید از اهمیت این مسئله در نقاط روستائی غافل بود. هر چند ممکن است نمود های عینی گسترش فیزیکی روستا به سبب کم جمعیت بودن و پراکندگی آن بسیار بطئی و کند بوده و چندان به چشم نیاید، اما به دلیل تعداد این نوع سکونتگاه ها در کشورمان (بالغ بر ۶۰ هزار)، خواه ناخواه از اهمیت ویژه ای برخوردار خواهند بود.

۶. "تحلیل روابط شهر و روستا در ارتباط با برنامه ریزی ناحیه ای در برد مسکن"، محقق: حسین رحیمی (۱۳۷۳)، رساله دوره کارشناسی ارشد در رشته جغرافیای انسانی-اقتصادی.

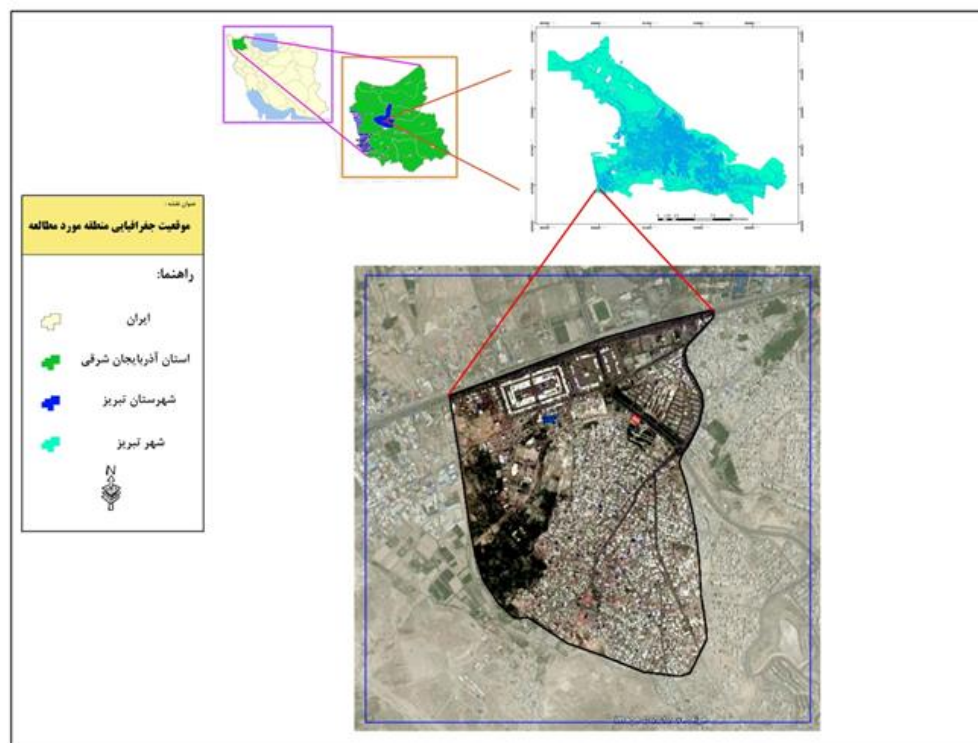
هدف از این پژوهش، بررسی روابط شهر و روستا می باشد که بعنوان یکی از مهمترین مسائل ناحیه ای مورد توجه است.

روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و به لحاظ هدف کاربردی می باشد که به کمک مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی، اطلاعات لازمه جمع‌آوری شده و پس از انجام تحلیل‌های آماری، با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) سعی در تعیین میزان روند تغییرات کاربری‌ها شده است. همچنین برای بررسی میزان تغییرات کاربری اراضی از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۱ از روش Crosstab یا جداول متعامد استفاده گردیده است.

محدوده‌ی مورد مطالعه

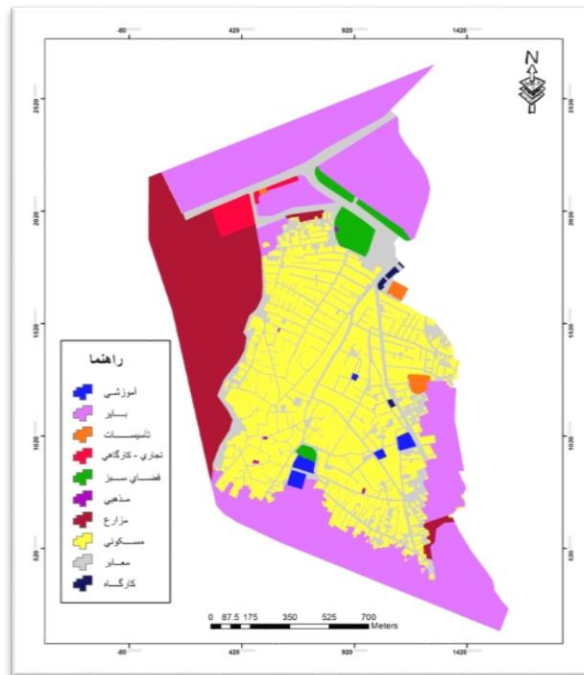
شهر تبریز، مرکز استان آذربایجان شرقی به عنوان بزرگ‌ترین شهر شمال‌غرب ایران از لحاظ مختصات جغرافیایی در ۴۶ درجه و ۱۸ دقیقه طول ضرفی و ۳۸ درجه و ۴ دقیقه عرض شمالی از نصف‌النهار گرینویچ در ارتفاع ۱۳۰۰ متری آب‌های آزاد واقع شده است. براساس سرشماری مرکز آمار ایران، شهر تبریز با جمعیتی بالغ بر ۱۴۹۴۹۹۸ نفر در سال ۱۳۹۰، پنجمین شهر پرجمعیت ایران پس از شهرهای تهران، مشهد، اصفهان و کرج محسوب می گردد. محدوده مورد مطالعه در ۳ کیلومتری جنوب غرب میدان راه آهن و در کنار اتوبان تبریز به خسروشهر در همسایگی رواسان واقع شده است (خاماچی، ۱۳۸۸:۳). شهر تبریز در گذشته دارای تعداد معدودی محله بود، که شمار آن‌ها به ۲۴ محله رسیده است. از میان محله‌ها می توان به محله‌های نوبر، مقصودیه، چرنداب، لیل آباد، اعراب، سرخاب، سیلاب، ششگلان، مارالان، باغمیشه و امیرخیز اشاره کرد. رفته رفته با مهاجرت مردم شهرها و روستاهای اطراف به تبریز وسعت این شهر گسترده تر شد و فاصله روستاهای بزرگی که در اطراف آن وجود داشتند تا این شهر بسیار کاهش پیدا کرد و کم کم این روستاها نیز به عنوان محله‌های بزرگی در اطراف هسته مرکزی شهر تبریز شناخته شدند. از جمله این روستاها می توان به روستاهای آخماقیه، ائل گلی، بارنج، رواسان و لاله اشاره نمود. امروزه آخماقیه یکی از محلات تبریز و مرکز شهرداری منطقه ۷ تبریز به نام شهرک شهید چمران است که در اراضی غربی و شرقی آن چندین واحد شهرک با بلوک‌های متعدد ساختمانی چون اندیشه و پونک و آپارتمان‌های جالبی که تضاد کامل با حاشیه نشینان این محله دارد احداث شده اند. مطابق سرشماری سال ۱۳۸۵، محله آخماقیه حدود ۲۴۹۱۰ نفر جمعیت داشته است که برابر آمار جمعیتی خانه بهداشت، جمعیت این آبادی با ۱۱۴۱ نفر افزایش، در سال ۱۳۹۱ به ۲۶۰۵۲ نفر افزایش یافته است.

شکل ۱: موقعیت محدوده ی مورد مطالعه

تجزیه و تحلیل کاربری اراضی آخماقیه در سال ۱۳۸۱

محدوده مورد مطالعه در سال ۱۳۸۱ دارای بافت حومه‌ای بوده است و تحرکات فیزیکی چندانی نداشته است. این درحالیست که با توجه به فاصله اندک تا کلانشهر تبریز کاربری‌های این حومه شهری بیشتر مسکونی بوده و کاربری‌های شهری و خدماتی در حال شکل‌گیری می‌باشند؛ بطوریکه بیشترین کاربری این منطقه، کاربری مسکونی و اراضی بایر است؛ نقشه شماره ۲ نوع پراکنش هریک از کاربری‌های محدوده مورد مطالعه را در سال ۱۳۸۱ نشان می‌دهد. توزیع کاربری‌های این محدوده نیز در واقع نشانگر وجود نوعی بافت روستایی است؛ بطوریکه اراضی مسکونی این منطقه به صورت فشرده در بخش مرکزی آن توسعه یافته است و اندک کاربری‌های خدماتی نیز درون این بافت قرار گرفته ولی اراضی بایر و مزارع در اطراف آن موجود می‌باشند. جدول شماره ۱ نشان‌دهنده ی میزان توزیع کاربری‌های محدوده مورد مطالعه در سال ۱۳۸۱ نشان می‌دهد.

شکل ۲: کاربری اراضی محدوده مورد مطالعه در سال ۱۳۸۱

مأخذ: طرح تفصیلی مناطق چهار و پنج منطقه سه تبریز، ۱۳۸۱

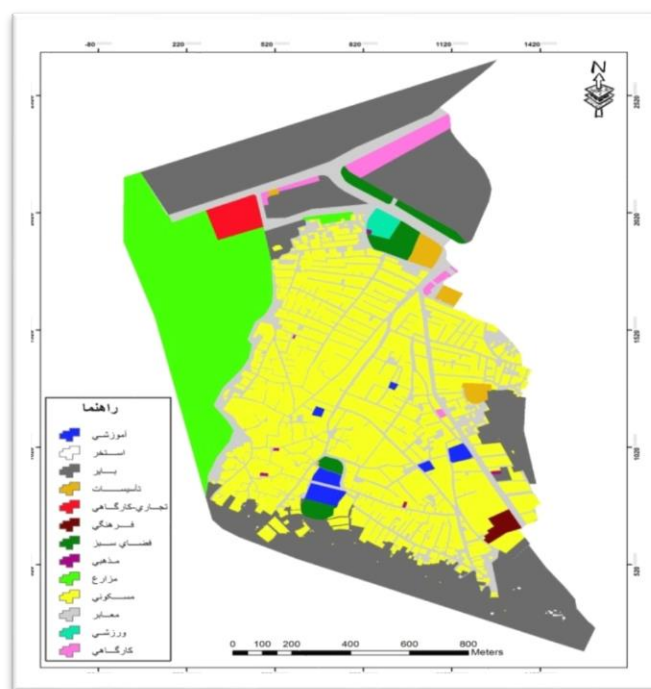
جدول ۱: سطوح و سرانه کاربری های محدوده مورد مطالعه در سال پایه طرح (۱۳۸۱)

کاربری	مساحت (مترمربع)	درصد	سرانه (متر مربع)
مسکونی	۷۱۴۹۹۹	۳۱/۴	۲۹/۶
فضای سبز	۴۶۰۱۹	۲/۰	۱/۹
مزارع	۳۴۱۲۹۲	۱۵/۰	۱۴/۱
تجاری-کارگاه	۲۷۸۰۰	۱/۲	۱/۲
تاسیسات	۱۲۲۱۰	۰/۵	۰/۵
کارگاه	۴۰۴۲	۰/۲	۰/۲
آموزشی	۱۶۸۲۹	۰/۷	۰/۷
مذهبی	۱۳۰۹	۰/۱	۰/۱
باغ	۷۵۲۳۳۱	۳۳/۰	۳۱/۲
معابر	۳۶۲۳۸۵	۱۵/۹	۱۵/۰
جمع	۲۲۷۹۵۱۶	۱۰۰	۹۴/۴

مأخذ: طرح تفصیلی مناطق چهار و پنج منطقه سه تبریز، ۱۳۸۱

تجزیه و تحلیل کاربری اراضی آخماقیه در سال ۱۳۹۱

به دلیل عدم وجود نقشه وضع موجود محدوده مورد مطالعه، سطوح و سرانه این محدوده در سال ۱۳۹۱ با استفاده برداشتهای میدانی، به روز نمودن تصاویر ماهواره ای و اخذ آمار جمعیتی از خانه بهداشت محله مورد مطالعه صورت گرفته است. در سال ۱۳۹۱ کاربری های این محدوده بیشتر حالت شهری به خود گرفته اند؛ به طوریکه از اراضی بایر در سال ۱۳۸۱ کاسته شده است و کاربری های شهری جدیدی بر پیکره ی این روستای تازه الحاق شده به شهر، افزون می گردد به طوریکه کاربری های فرهنگی و ورزشی برای اولین بار بر نقشه این محدوده اضافه می شوند.

شکل ۳: کاربری اراضی محدوده مورد مطالعه در وضع موجود (۱۳۹۱)

مأخذ: یافته های پژوهش

محدوده مورد مطالعه از نظر توزیع کاربری های شهری در سال ۱۳۹۱ تغییرات چندانی نشان نمی دهد؛ به جزء چند مورد کاربری های جدیدی که در بافت اصلی شهرک و داخل واحدهای مسکونی اضافه گردیده است. عدم وجود یا کمبود برخی از کاربری های اساسی از ویژگی های توزیع کاربری اراضی در این محدوده می باشد. شکل شماره ۳ کاربری های محدوده مورد مطالعه را در سال ۱۳۹۱ نشان می دهد. برابر آمار اخذ شده از خانه بهداشت، جمعیت محدوده مورد مطالعه در وضع موجود برابر با ۲۶۰۵۲ نفر می باشد.

جدول ۲: سطوح و سرانه کاربری های محدوده مورد مطالعه در وضع موجود (۱۳۹۱)

کاربری	مساحت(مترمربع)	درصد	سرانه
مسکونی	۷۷۷۸۳۸	۳۴/۱	۲۹/۹
فضای سبز	۴۳۶۱۱	۱/۹	۱/۷
مزارع	۳۳۳۱۷۸	۱۴/۶	۱۲/۸
تجاری-کارگاهی	۲۳۶۹۴	۱/۰	۰/۹
تأسیسات	۲۳۰۰۸	۱/۰	۰/۹
کارگاه	۳۳۷۵۶	۱/۵	۱/۳
آموزشی	۲۱۶۰۶	۰/۹	۰/۸
مذهبی	۱۷۵۵	۰/۱	۰/۱
بایر	۶۵۳۶۹۰	۲۸/۷	۲۵/۱
ورزشی	۹۶۵۳	۰/۴	۰/۴
فرهنگی	۹۲۵۲	۰/۴	۰/۴
معابر	۳۴۷۴۴۸	۱۵/۲	۱۳/۳
جمع	۲۲۷۸۶۴۲	۱۰۰	۸۷/۵

ماخذ: نقشه کاربری اراضی وضع موجود محدوده مورد مطالعه

تغییرات کاربری اراضی از سال ۱۳۸۱ تا سال ۱۳۹۱ در محدوده مورد مطالعه

در این قسمت به بررسی میزان تغییرات کاربری اراضی آخماقیه از سال ۱۳۸۱ تا سال ۱۳۹۱ پرداخته می شود. بدین منظور از روش Crosstab یا جداول متعامد استفاده گردیده است. همانطوریکه اشاره گردید، آخماقیه در سال ۱۳۸۱ بیشتر حالت روستایی داشته است؛ به عبارتی کاربری های موجود و همچنین چیدمان فضایی این کاربری ها بیشتر نمود فضاها را داشته اند که درصدد نزدیکی به شهر، استعداد پیوستن به شهر و پذیرفتن نمودهای فضای شهری را در خود بوجود می آورد. برای بررسی میزان تغییرات کاربری محدوده مورد مطالعه از یک روش پیکسل مدار استفاده گردیده است؛ به عبارتی نقشه های رقومی کاربری ها ابتدا براساس کاربری های شان به پیکسل های دارای ارزش کاربری تبدیل شده اند و تغییرات حاصل از این پیکسل ها در بازه ی زمانی ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۱ به صورت مقایسه پیکسلی در جداول متعامد، استخراج گردیده اند؛ شکل زیر فرایند استخراج تغییرات کاربری را نمایش می دهد.

شکل ۴: نقشه های کاربری اراضی محدوده مورد مطالعه در سال ۱۳۹۱

مأخذ: یافته های پژوهش

شکل ۵: نقشه های کاربری اراضی محدوده مورد مطالعه در سال ۱۳۸۱

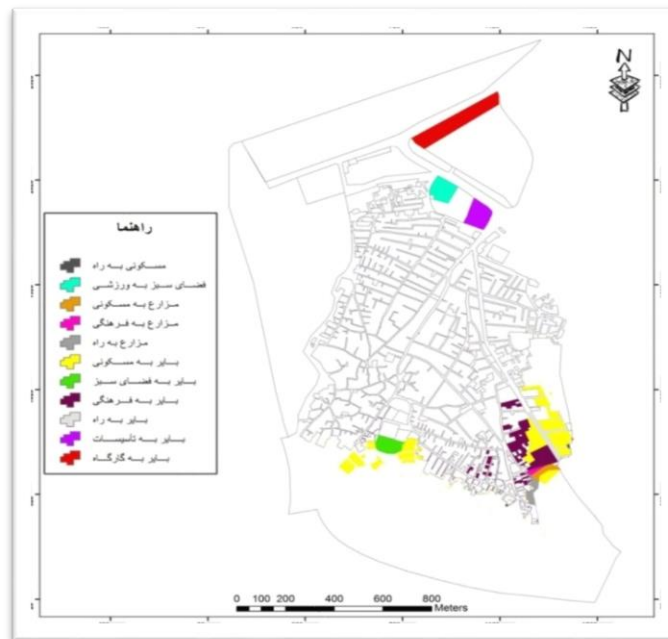
مأخذ: یافته های پژوهش

بررسی تغییرات حاصل از سرانه ها در محدوده مورد مطالعه نشان دهنده ی این است که این محدوده هرچند یک پیکره ی جدیدی بر شهر تبریز می باشد و نیازمند افزودن به برخی از سرانه هاست، اما این تغییرات در سرانه ها بسیار کم است. این در حالیست که اراضی بایر و خالی که مهمترین اراضی برای گسترش های جدید است در این محدوده زیاد بوده و با اندکی برنامه ریزی مناسب، این اراضی با فضاهای جدید شهری قابل گسترش و بهره برداری می باشند. نقشه شماره ۶ که حاصل همپوشانی کاربری اراضی محدوده مورد مطالعه در سال های ۱۳۸۱ و ۱۳۹۱ می باشد، روند تغییرات را در این دوره نشان می دهد.

شکل ۶: روند تغییرات کاربری اراضی بین سال های ۱۳۸۱ الی ۱۳۹۱ در محدوده مورد مطالعه

مأخذ: یافته های پژوهش

شکل ۷: کاربری های تغییر یافته بین سال های ۱۳۸۱ الی ۱۳۹۱

مأخذ: یافته های پژوهش

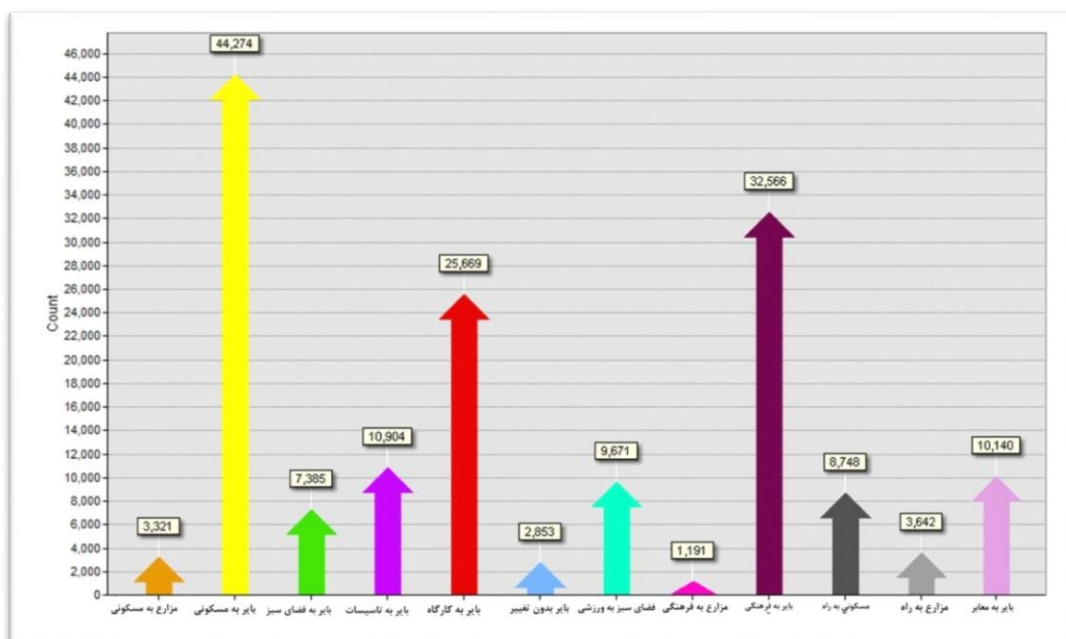
با توجه به تجزیه و تحلیل های صورت گرفته و استخراج بانک اطلاعاتی حاصل از هم پوشانی نقشه کاربری اراضی محدوده مورد مطالعه در سال های ۱۳۸۱ و ۱۳۹۱ مشاهده می شود که بیشترین میزان تغییرات در این دوره از اراضی بایر به کاربری مسکونی با حدود ۴۴۲۷۴ متر مربع صورت گرفته است. با توجه به بافت حاشیه ای محدوده و موقعیت آن نسبت به کلانشهر تبریز، بیشترین فراوانی از میزان تغییرات بعد از اراضی بایر به مسکونی، اراضی بایر به کاربری فرهنگی و اراضی بایر به کارگاه می باشد که به ترتیب ۳۲۵۶۶ متر مربع و ۲۵۶۶۹ متر مربع می باشد. همچنین کمترین میزان تغییرات، به تغییر کاربری مزارع به کاربری فرهنگی می باشد.

جدول ۸: کاربری های تغییر یافته بین سال های ۱۳۸۱ الی ۱۳۹۱

سطوح تغییرات کاربری های محله آخماقیه نسبت به سال ۱۳۸۱ (متر مربع)									کاربری
۴۴۲۷۴	۲۳	۴۳	۶	۲۸	-	۳۳۲۱	۰	۷۰۵۴۶۲	مسکونی
۷۳۸۵	-	۲۴	۰	۰	۰	۰	۳۶۰۳۲	۰	فضای سبز
۲	-	-	-	-	-	۳۳۳۰۲۸	۰	۱۷	مزارع
-	-	-	-	-	۲۳۶۲۳	۶۱	۰	۰	تجاری-کارگاهی
۱۸	-	-	-	۱۲۱۳۸	۱	-	۱۱۸	۴	تاسیسات
۲۵۶۶۹	-	-	۳۹۷۱	-	۴۰۵۵	-	۲۰	۴	کارگاه
۲۸۵۲	-	۱۶۴۲۰	-	-	-	-	-	۹۸	آموزشی
۴۴۸	۱۲۷۸	-	-	-	-	-	۳	۳	مذهبی
۶۵۲۰۴۷	-	-	-	۳	۲	۵	۱۰۹	۴۱۵	بایر
-	۵	-	-	-	-	-	۹۶۴۸	۰	ورزشی
۱۳۸	-	-	-	-	-	-	-	۱۵	استخر
۸۰۵۹	-	-	-	-	-	۱۱۹۱	-	۱	فرهنگی
۱۰۱۴۰	۳	۳۴۲	۶۱	۱۸	۱۰۹	۳۴۴۲	۸۸	۸۷۴۸	مغایر
۷۵۲۳۳۱	۱۳۰۹	۱۶۸۲۹	۴۰۴۲	۱۲۲۱۰	۲۷۸۰۰	۳۴۱۲۹۲	۴۶۰۱۹	۷۱۴۹۹۹	جمع

مأخذ: بانک اطلاعاتی شکل شماره ۶

هم چنین همان طور که مشاهده می شود، کاربری ورزشی و فرهنگی از کاربری های جدیدی هستند که در پیکره اراضی گسترش می یابند. از ویژگی های دیگر تغییرات سرانه در این دوره زمانی می توان به کاسته شدن نسبی اراضی بایر به نفع سایر اراضی شهری اشاره داشت که نشان دهنده تحرکات ضعیفی از استفاده اراضی خالی به نفع اراضی جدید شهری است. در حالت کلی این تحرکات به اراضی شهری بسیار ضعیف بوده و تغییرات اندکی را نسبت به سال ۱۳۸۱ نشان می دهد. همانطوری که شکل ۸ نشان می دهد، تبدیل فضاهای بایر به فضاهای جدید شهری نمود بارزی از تغییرات کاربری محدوده مورد مطالعه است؛ برای اولین بار در این بازه ی زمانی فضاهایی مانند: فضاهای فرهنگی و ورزشی ایجاد شده است که نمود شهری این شهرک در پی الحاق به شهر تبریز می باشد. بیشتر این فضاها از فضاهایی که قبلاً بدون کاربری و بایر بودند ساخته شده است؛ این درحالیست که در مواردی این فضاها به طرف فضاهایی که قبلاً دارای کاربری کشاورزی بوده اند هجوم آورده است.

شکل ۸: کاربری های تغییر یافته محدوده مورد مطالعه طی دوره ۱۳۸۱-۹۱

ماخذ: یافته های پژوهش

همان طوری که نقشه تغییرات کاربری آخماقیه از سال ۱۳۹۱-۱۳۸۱ نشان می دهد، این محدوده به معابر خود افزوده است و عقب کشی ساختمان ها در پی گشادسازی معابر از دیگر نمودهای فضایی در این بازه ی زمانی می باشد. اما آنچه که بیشتر جلب توجه می نماید، وجود فضاهای بایر و بدون استفاده زیاد در این کاربری ها می باشد؛ با وجود گسترش کاربری های جدید و همچنین گسترش فضاهای مسکونی، آخماقیه همچنان دارای فضاهای بایر و

بدون استفاده زیاد می باشد که زمینه را برای گسترش فضاهای شهری جدید و همچنین پاسخگویی به نیازهای فضایی ساکنان محدوده مورد مطالعه و شهر تبریز فراهم می نماید.

بیشترین تغییراتی که در بین بازه ی زمانی ۱۳۹۱-۱۳۸۱ رخ داده است، شامل تغییرات فضای بایر به فضای مسکونی است. این گسترش به دلیل نیازهای مسکونی جدید در پی الحاق روستای آخماقیه به شهر تبریز می باشد. علاوه بر این مسئله، فراوانی اراضی بایر و همچنین قیمت پائین این اراضی موجب گردیده است که ساکنان شهر تبریز و در پی ایجاد فضاهای مسکونی خودشان در این منطقه اقدام نمایند و از این روستا به عنوان شهرک خوابگاهی متصل به شهر تبریز استفاده نمایند.

نتیجه گیری

در این مقاله که به بررسی تغییرات کاربری اراضی شهری در روستای آخماقیه در دوره ی زمانی ۱۳۸۱-۱۳۹۱ پرداخته شده است، نتایج نشان می دهد که محدوده مورد مطالعه در سال ۱۳۸۱ دارای بافت حومه‌ای بوده است و تحرکات فیزیکی چندانی نداشته است. این درحالیست که با توجه به فاصله اندک تا کلانشهر تبریز کاربری‌های این حومه شهری بیشتر مسکونی بوده و کاربری‌های شهری و خدماتی در حال شکل گیری می باشند؛ بطوریکه بیشترین کاربری این منطقه، کاربری مسکونی و اراضی بایر است. در سال ۱۳۹۱ کاربری‌های این محدوده بیشتر حالت شهری به خود گرفته اند؛ به طوریکه از اراضی بایر در سال ۱۳۸۱ کاسته شده است و کاربری‌های شهری جدیدی بر پیکره ی این روستای تازه الحاق شده به شهر، افزون می گردد به طوریکه کاربری‌های فرهنگی و ورزشی برای اولین بار بر نقشه این محدوده اضافه می شوند؛ بررسی تغییرات حاصل از سرانه ها در محدوده مورد مطالعه نشان دهنده ی این است که این محدوده هرچند یک پیکره ی جدیدی بر شهر تبریز می باشد و نیازمند افزودن به برخی از سرانه هاست، اما این تغییرات در سرانه ها بسیار کم است. این در حالیست که اراضی بایر و خالی که مهمترین اراضی برای گسترش های جدید است در این محدوده زیاد بوده و با اندکی برنامه ریزی مناسب، این اراضی با فضاهای جدید شهری قابل گسترش و بهره برداری می باشند. بیشترین میزان تغییرات در این دوره از اراضی بایر به کاربری مسکونی با حدود ۴۴۲۷۴ متر مربع صورت گرفته است. با توجه به بافت حاشیه ای محدوده و موقعیت آن نسبت به کلانشهر تبریز، بیشترین فراوانی از میزان تغییرات بعد از اراضی بایر به مسکونی، اراضی بایر به کاربری فرهنگی و اراضی بایر به کارگاه می باشد که به ترتیب ۳۲۵۶۶ متر مربع و ۲۵۶۶۹ متر مربع می باشد. همچنین کمترین میزان تغییرات، به تغییر کاربری مزارع به کاربری فرهنگی می باشد. برای اولین بار در این بازه ی زمانی فضاهایی مانند: فضاهای فرهنگی و ورزشی ایجاد شده است که نمود شهری این شهرک در پی الحاق به شهر تبریز می باشد. بیشتر این فضاها از فضاهایی که قبلاً بدون کاربری و بایر بودند ساخته شده است؛ این درحالیست که در مواردی این فضاها به طرف فضاهایی که قبلاً دارای کاربری کشاورزی بوده اند هجوم آورده است. از ویژگی های دیگر تغییرات سرانه در این دوره زمانی می توان به کاسته شدن نسبی اراضی بایر به نفع سایر اراضی شهری اشاره داشت که نشان دهنده تحرکات

ضعیفی از استفاده اراضی خالی به نفع اراضی جدید شهری است. در حالت کلی این تحرکات به اراضی شهری بسیار ضعیف بوده و تغییرات اندکی را نسبت به سال ۱۳۸۱ نشان می دهد.

منابع و مآخذ

۱. امیر انتخابی، شهرام (۱۳۷۸)، فرآیند و پیامدهای فضائی-کالبدی تبدیل روستا به شهر، رساله دوره دکتری در رشته جغرافیا، گرایش برنامه ریزی روستائی، تهران دانشگاه شهید بهشتی.
۲. ایزدی خرامه، حسن و عبد الرضا رکن الدین افتخاری (۱۳۸۰) تحلیلی بر رویکردهای مکان یابی و توزیع خدمات در مناطق روستائی، بررسی تطبیقی رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستائی (UFRD) و مدل‌های تخصیص مکانی (LA) فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۲.
۳. ایزدی خرامه، حسن، (۱۳۸۰) تبدیل روستا به شهر و نقش آن در توسعه روستائی مورد مطالعه استان فارس، رساله دکتری رشته ی جغرافیا و برنامه ریزی روستائی، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
۴. بحرینی، سید حسین (۱۳۷۷)، فرایند طراحی شهری، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.
۵. تریکار، زان، و ابولحسن سرو قد مقدم و خسرو هوشیار حسینی (۱۳۷۱) مسایل توسعه روستائی: چشم اندازها فضاهای روستائی و نظامهای زراعی مغرب - افریقای سیاه - ملانزی، مشهد نشر استان قدس رضوی بنیاد پژوهش های فرهنگی.
۶. حسین پور، موسی (۱۳۷۷) چگونگی پیدایش شهر و مکانیسم روابط شهر و روستا در استان گیلان"، رساله دوره کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تربیت معلم تهران.
۷. خاماچی، بهروز (۱۳۸۸)؛ شهر من تبریز، انتشارات ندای شمس، تبریز.
۸. رحیمی، حسین (۱۳۷۳)، تحلیل روابط شهر و روستا در ارتباط با برنامه ریزی ناحیه ای در برد مسکن، رساله دوره کارشناسی ارشد در رشته جغرافیای انسانی-اقتصادی، دانشگاه تربیت مدرس تهران.
۹. زیاری، کرامت الله (۱۳۸۱ الف): برنامه ریزی کاربری اراضی شهری: انتشارات دانشگاه یزد: چاپ اول.
۱۰. زیاری، کرامت الله (۱۳۸۱ ب): برنامه ریزی کاربری اراضی شهری (مورد میناب)، فصلنامه ی تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۶-۶۵.
۱۱. شکویی، حسین (۱۳۷۹)، دیدگاههای نو در جغرافیای شهری، جلد اول، انتشارات سمت، تهران.
۱۲. شماعی، علی و پور احمد، احمد، (۱۳۸۹)؛ بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۳. ظاهری، محمد، (۱۳۸۶)؛ سیر تحول روستاهای خوابگاهی کلانشهر تبریز، گزارش نهائی طرح پژوهشی، دانشگاه تبریز، دانشکده علوم انسانی.
۱۴. ظاهری، محمد، (۱۳۸۷)؛ بررسی موانع اجرایی ضوابط شهر سازی واریه راهکارهای مناسب در جهت جلوگیری از تخلفات ساختمانی، نشریه جغرافیا و برنامه ریزی، دانشگاه تبریز، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، انتشارات دانشگاه تبریز.
۱۵. عسگری، علی، اسد رازانی و پدرام درخشانی (۱۳۸۱)، برنامه ریزی کاربری اراضی شهری (سیستم ها و مدل ها)، انتشارات نور علم، چاپ اول تهران.
۱۶. مهدیزاد، جواد (۱۳۷۹)، برنامه ریزی کاربری زمین: تحول در دیدگاهها و روش ها، فصلنامه ی مدیریت شهری ۴: ۱.

-
۱۷. نادری، عزت الله و سیف نراقی، مریم (۱۳۷۹). روشهای تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی. تهران، انتشارات بدر.
۱۸. نظری، عبدالحمید. (۱۳۷۷). بررسی گسترش فیزیکی - کالبدی سکونتگاههای روستایی با تأکید بر افزایش جمعیت و تغییر کاربری اراضی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره پیاپی ۴۹ و ۵۰ صص ۲۲۵-۲۴۱.
19. Best,R.H(1999):Land use and living space.Methuen.pp:19-20.
20. Hagman,D.G(1998):Urban planning and land development control law,West publishing co,pp:18-19.
21. Rangwala,S.C(2000):Town planning,Charotar Publishing House,India.